

Inleiding

Redoute Leijden

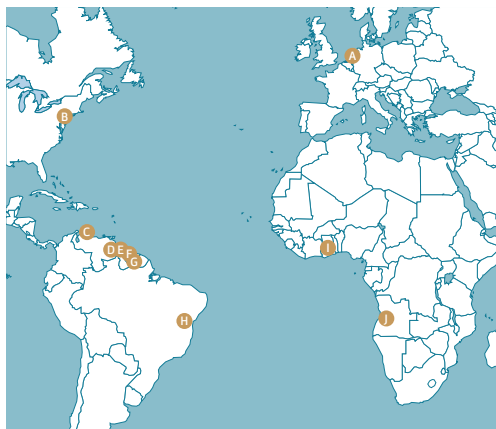
* Naar analogie van het Engelse 'slave' en 'enslaved' wordt tegenwoordig ook in het Nederlands in plaats van 'slaaf' het begrip 'slaafgemaakte' gebruikt. Daarmee wordt terecht benadrukt dat slavernij geen oorspronkelijke, inherente gesteldheid is, maar het gevolg van actieve onderschikking. Wij vermijden niettemin het veelvuldig gebruik van het omslachtige en taalkundig weinig elegante begrip 'slaafgemaakte' – in de veronderstelling dat de lezer van deze gids zich goed bewust is van deze discussie.

Her en der in Leiden en omstreken herinnert de naam van een landhuis, een schilderij of een archiefstuk aan de pijnlijke geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel en slavernij. Hetzelfde geldt voor de plaatsnaam Leiden. Ooit voer er een schip Leijden tussen Nederland, Afrika en Brazilië. Op de heenreis was het beladen met Leids textiel en andere goederen die op de West-Afrikaanse kust werden geruild. Op doorreis naar de Neder-

landse koloniën in de zogenaamde Nieuwe Wereld verscheepte het de ruilwaar, de tot slaaf gemaakte Afrikanen. Op de weg terug uit de Cariben vervoerde het suiker en koffie geproduceerd door deze slaven. In Suriname lag ook een plantage met de naam Leijden en een militair steunpunt met dezelfde naam. In de naam Leiden resonanceert dit pijnlijke hoofdstuk uit de geschiedenis van de slavernij; een ongemakkelijke gedachte voor alle Leidenaren, waar onze voorouders ook vandaan komen.

Het is bekend dat Nederland eeuwenlang betrokken is geweest bij de trans-Atlantische slavenhandel en bij de uitbuiting van tot slaaf gemaakte Afrikanen in Noorden Zuid-Amerika en vooral het Caribisch gebied.* Tussen 1600 en het begin van de negentiende eeuw verscheepten de West-Indische Compagnie (wic) en de Middelburgse Commercie Compagnie (mcc) en allerlei particuliere Nederlandse ondernemingen ongeveer 600.000 Afrikanen naar de Nieuwe Wereld. Deze Afrikanen en vele generaties nazaten werden tewerkgesteld in de Nederlandse koloniën, de meesten op plantages, anderen in havens, stedelijke bedrijven of in huizen van hun eigenaars.

Tot dat Atlantische rijk behoorde een reeks koloniën: Suriname, in 1667 veroverd en tot 1975 een deel van het Nederlandse rijk, en zes eilanden die later de Nederlandse Antillen zouden gaan heten, veroverd in 1634 en tot op de dag van vandaag behorend tot het Koninkrijk der Nederlanden. Verschillende koloniën gingen lang geleden in andere handen over: Nieuw-Nederland, met het latere New York (1609-1664); Berbice, Demerary en Essequibo (1627-1815), vandaag Guyana; Nederlands-Brazilië (1630-1654); Tobago (1665-1674), vandaag onderdeel van de *twin state* Trinidad & Tobago. In West-Afrika zelf, het centrum van de slavenhandel, had Nederland geen koloniën, maar wel een reeks militaire vestigingen in het huidige Angola (1641-1648) en vooral in het huidige Ghana, waar Elmina (1637-1872) het belangrijkste fort was.

- A Nederland
- B New York
- C Curaçao
- D Essequibo
- E Demerary
- F Berbice
- G Suriname
- H Brazilië
- I Ghana
- J Angola

Vandaag zal vrijwel niemand vergoelijkend willen spreken over deze periode die zo vaak, in een nogal ongelukkige metafoor, een 'zwarte bladzijde' in de Europese en ook Nederlandse geschiedenis wordt genoemd. Temeer is het schokkend dat deze praktijken eeuwenlang kennelijk als volstrekt normaal werden

beschouwd – dat wil zeggen, niet door de slachtoffers, maar door de erbij betrokken Europese en Afrikaanse handelaren en investeerders. Onder de slachtoffers was er soms verzet. Al aan boord van de slavenschepen braken af en toe opstanden uit. Ook slaagden grote aantallen slaven in Suriname erin te ontvluchten naar de binnenlanden. Deze marrons bouwden in het regenwoud een nieuw leven op, ver van de koloniale samenleving. Elders in de Cariben, in Haïti, lukte het slaven zelfs om de slavernij met geweld te beëindigen en dwongen zij hun kolonisator, Frankrijk, de onafhankelijkheid te erkennen. Maar dat waren de uitzonderingen. Vele andere opstanden, waaronder twee heel grote in Berbice, in 1763, en Curaçao, in 1795, werden bloedig neergeslagen.

De trans-Atlantische slavenhandel en slavernij in de Amerika's zouden tot ver in de negentiende eeuw voortduren. Pas aan het eind van de achttiende eeuw ontstond in Europa een serieuze antislavernij-beweging. In Nederland deden deze abolitionisten een halve eeuw later voor het eerst van zich spreken. Pas op 1 juli 1863 schafte Nederland de slavernij af, met een overgangstermijn van tien jaar in Suriname (1873). Op de Benedenwindse Antillen moesten 'vrijgemaakten', personen die door hun eigenaren vrij waren verklaard, nog decennia onbetaald werk leveren om op voormalige plantages te mogen blijven wonen.¹ Nederland kwam dus bepaald niet vroeg met de afschaffing. De Britten hadden de stap al in 1834 gezet, en de Fransen in 1848. De Spanjaarden volgden iets later, in 1886, en de Brazilianen pas in 1888.

Op die eerste juli 1863 leefden er in Suriname zo'n 36.000 slaven, naast zo'n 20.000 marrons en vrijgemaakten. Op de Antilliaanse eilanden waren er zo'n 5500 slaven op een totale bevolking van bijna 33.000. De meesten leefden op Curaçao, een klein aantal op Aruba, Bonaire en de Bovenwindse eilanden Sint Eustatius, Sint Maarten en Saba.

De geschiedenis van slavenhandel en slavernij ging niet alleen over uitbuiting, maar ook over onverholen racisme. Dat verleden is nog niet afgesloten, en speelde zich bovendien niet alleen ver weg af. Ook in Nederland zijn er sporen van terug te vinden, zoals onder meer blijkt uit het in 2007 door het KITLV in Leiden gepubliceerde boek *Op zoek naar de stilte*.² Ondernemers die hun geld verdienden met slavenhandel en slavernij hadden huizen en bedrijven in Nederland. Van sommigen zijn hun bezittingen nog te traceren. Ook kwamen er mensen uit Afrika en uit de koloniën naar Nederland, al dan niet als slaaf. Het waren er niet veel, maar hun aanwezigheid in Nederlandse steden en dorpen bracht het kolonialisme, de slavenhandel en de slavernij letterlijk thuis, nog veel nadrukkelijker dan de suiker en koffie die de slaven ver weg produceerden. In de laatste decennia is er steeds meer aandacht voor deze beschamende geschiedenis. Begrijpelijk, want slavenhandel en slavernij gelden inmiddels wereldwijd als misdaden tegen de menselijkheid. Bovendien is deze koloniale geschiedenis ook letterlijk 'thuisgekomen' door de immigratie van Afro-Surinamers en Antillianen in Nederland. Zij belichamen in de meest letterlijke zin dit gedeelte verleden, waarvoor in de laatste vijftien jaar steeds meer aandacht is gekomen. Sinds 2002 is er in Amsterdam een Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden. Opeenvolgende kabinetten en ook koning Willem-Alexander hebben diepe spijt en berouw uitgesproken. Er zijn recent films en documentaires over gemaakt, boeken en lesmateriaal over geschreven, toneelstukken opgevoerd, muziekstukken gecomponeerd, enzovoorts. Ook is in verschillende steden onderzoek gedaan naar de sporen die deze geschiedenis ter plekke heeft achtergelaten. Na het boek *Op zoek naar de stilte* verscheen een gids over Amsterdam, in Nederland het onbetwiste centrum van de slavernijgeschiedenis, gevolgd door

Het Nationaal Monument Slavernijverleden in het Oosterpark in Amsterdam

gidsen en wandelkaarten over Utrecht, Haarlem, Den Haag en Groningen.

Sporen van de slavernij in Leiden sluit aan bij deze reeks publicaties. In vier hoofdstukken die elkaar enigszins overlappen gaan wij onbevangen op zoek naar sporen van dit verleden van de sleutelstad. In het hoofdstuk 'Zwart en wit' bieden wij vignetjes van zwarte mensen, al dan niet slaaf, die in het verre verleden in Leiden woonden. Ook witte Leidenaren die iets met hen te maken hadden, worden hier besproken. In het hoofdstuk 'Bestuurders en ondernemers' passeert een aantal Leidenaren de revue die direct betrokken waren bij de Atlantische slavenhandel en/of slavernij. 'Universiteit en intellectuelen' geeft een inblik in de wijze waarop de universiteit en haar studenten en docenten, en intellectuele kringen in Leiden zich al dan niet – vooral dat laatste – uitspraken over de slavernij. 'Collecties en schilders' ten slotte biedt een rondgang langs Leidse musea en bibliotheken en verhaalt kort over de wijze waarop Leidse schilders zwarte modellen portretteerden. Een apart beeldessay van Roos Knigge over de schilderkunst is te vinden op www.kitlv.nl.

Binnen elk hoofdstuk zijn de vignetten genummerd en chronologisch geordend. Het nummer correspondeert met de kaarten van het centrum van de stad, en van 'groot'-Leiden.

Het onderzoek leverde veel gegevens op, zelfs meer dan gedacht. Tegelijkertijd is de gids verre van compleet. Hopelijk inspireert het tot verder onderzoek. Wil deze gids nu betogen dat Leiden een centrale plaats inneemt in deze geschiedenis, dat Leiden leefde en zelfs schatrijk werd van slavenhandel en slavernij, dat tot slaaf gemaakte of vrije zwarte mensen overal in de stad rondliepen en zo hun witte stadsgenoten voortdurend herinnerden aan de onvrijheid die hen rijk maakte? Welnee. De Nederlandse welvaart in

voorbijee eeuwen kan niet in de eerste plaats worden verklaard uit de winsten uit de koloniale handel, laat staan uit de winsten van slavenhandel en slavernij. In de handelsdriehoek Nederland-Afrika-Noord- en Zuid-Amerika was Leiden slechts een kleine speler. Leiden was immers geen belangrijke haven zoals Amsterdam, Rotterdam of Middelburg en Vlissingen. In zekere zin illustreert deze gids juist iets anders. Zelfs in een betrekkelijk marginale stad liet de betrokkenheid bij slavernij sporen na.

Het meest onderscheidende van Leiden was de Leidse universiteit, in 1575 opgericht als eerste in het land. De universiteit is zich veel later gaan tooien met het predicaat 'Praesidium Libertatis', bolwerk van de vrijheid. We kunnen vaststellen dat er aan de Leidse universiteit inderdaad hoogleraren werkten die zich actief inzetten voor de afschaffing van de slavernij, geheel in de geest die de universiteit zichzelf later ging toedichten. Maar we stellen ook vast dat de universiteit daarnaast uitdrukkelijke voorstanders van slavenhandel en slavernij herbergde. En in bredere zin, dat de universiteit eeuwenlang geen enkele impuls gaf tot kritische reflectie op slavenhandel en slavernij. Hetzelfde geldt, voor zover wij het nu kunnen overzien, voor het Leidse stadsbestuur en de Leidse kerken. En dat was allemaal niet omdat er niets bekend was over de koloniën en dus over slavenhandel en slavernij. De burgerij van Leiden kon in de *Leidsche Courant* met regelmaat berichten lezen over plantages en 'slavenmagten' die te koop stonden, over slavenschepen en retourladingen van suiker en koffie, over scheepsrampen, over de eerste Britse initiatieven tot afschaffing van de slavenhandel – en af en toe ook over opstanden van de Afrikanen en hun nazaten die zó niet wilden leven, in slavernij. Tot ver in de negentiende eeuw vierde ook in Leiden onverschilligheid hoogtij, ook onder de stedelijke elites. In deze gids signaleren wij uitsluitend sporen van de Atlantische slavernij. Voor de goede orde:

de geschiedenis over slavernij is omvangrijker, ook waar het Leiden aangaat. Slavenhandel en slavernij zijn, hoe vreemd dat vandaag ook moge lijken, geen uitzondering in de wereldgeschiedenis, maar eerder de regel. Het is van alle tijden en culturen. In en om Leiden waren Romeinse garnizoenen gelegerd waar zeker slaven leefden. Ook is in het stadsarchief informatie gevonden over Leidenaren die in de zeventiende of vroege achttiende eeuw gevangen waren genomen door Noord-Afrikaanse kapers en daar vervolgens als slaaf tewerk werden gesteld. Voorts troffen we bronnen aan over slaven afkomstig uit het huidige Indonesië, het werkterrein van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc).³ Dit alles blijft hier echter buiten beschouwing.

Leiden, 'stad van vluchtelingen', heeft een lange geschiedenis van immigratie en culturele diversiteit. De koloniale geschiedenis speelt daarin een grote rol. Zo'n vijftien jaar geleden publiceerde het KITLV al eens een gids met wandelingen door het Indische, of Indonesische Leiden. In het kader van het Leiden Asia Year 2017 maakte het KITLV tevens een Leids-Indonesische wandel-app.⁴ Met deze gids wordt een andere koloniale dimensie van de stedelijke geschiedenis onder de aandacht gebracht. Het is geen fraai verhaal, maar het hoort er wel bij. Dát het verhaal er bij hoort wordt gelukkig inmiddels ook wel erkend. Zo werd op 1 juli 2017 in de Hooglandse kerk), 154 jaar na de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse Cariben, het festival 'Songs of Freedom' gehouden. Met muziek, zang en toespraken werden de Nederlandse slavenhandel en slavernij herdacht en de vrijheid werd gevierd. Het begin, zo mogen wij hopen, van een goede Leidse traditie.